

RAPORTUL JURIDIC DE CONSTRÂNGERE, RĂSPUNDEREA ȘI SANCTIUNEA

CORINA BUZDUGAN*

Abstract The social life has a powerful organizational structure that guides the human interaction. The legal standard is part of the social laws, and alongside other categories of rules, blends their regulatory action with other rules. From this perspective, the legal constraint is the result of the mandatory character of the legal standard that restricts the free will of a subject and dictates other various stipulations.

Keywords: constraint report, liability, punishment, report, etc.

De-a lungul existenței sale individul vine în contact nemijlocit cu semenii săi, cu care stabilește legături structurate într-un sistem de relații. Viața socială presupune norme cu rol de forțe organizatoare ale interacțiunii umane. Norma socială este, în terminologie sociologică, o regulă sau standard de comportament împărtășită de două sau mai multe persoane cu privire la conduita ce trebuie considerată ca social acceptabilă¹. Normele sociale sunt create de oameni și stabilesc conduita oamenilor în cele mai diferite domenii ale vieții sociale, varietatea lor fiind condiționată, pe de o parte, de varietatea relațiilor sociale pe care le reglementează – economice, politice, de producție, etc. – iar pe de altă parte de modul prin care voința și interesele exprimate în ele sunt aduse la îndeplinire, cu alte cuvinte, consecințele nerespectării lor (existența unor sancțiuni)².

Parte integrantă a normelor sociale, normele juridice nu înlătură ci se alătură altor categorii de norme, coexistă cu acestea și își împletesc acțiunea reglementatoare cu acțiunea celorlalte norme. Relațiile pe care norma juridică le reglementează rămân concomitent, de cele mai multe

□ Lect. univ. dr., Facultatea de Drept Cluj-Napoca, Universitatea „Dimitrie Cantemir” București.

¹ *Modern dictionary of sociology*, Apollo Editions, New York, 1970, p. 276-277.

² I. Ceterchi, I. Craiovan, *Introducere în teoria generală a dreptului*, Editura All București, 1993, p. 29-30.

ori, și în sfera de reglementare a altor norme sociale. Comandamentul juridic intervine însă pentru a apăra în mod efectiv societatea și datorită exigibilității sale previne sau combate comportamentul deviant³.

Din această perspectivă, constrângerea în drept apare ca fiind rezultatul caracterului obligatoriu al normei juridice care conține prevederi care nu sunt lăsate la liberul arbitru al subiectului, ci îi sunt impuse printr-o varietate de modalități. Fără acest caracter general obligatoriu, imperativ, esențial pentru norma juridică, aceasta și-ar pierde însăși sensul existenței sale ca normă socială distinctă, în varietatea și multitudinea normelor sociale. În acest sens prof. G. del Vecchio arăta că simpla afirmație a unei stări de fapt nu are caracter juridic: „Modul indicativ nu există în drept și când el este folosit în coduri sau legi, cum se întâmplă frecvent el are, în realitate, un sens imperativ”⁴. Astfel, normele juridice asigură trecerea de la indicativ la imperativ, de la *sein*, adică de la ceea ce este, la *sollen*, adică la ceea ce trebuie să fie.

Materializarea în viața socială a forței legii are loc la nevoie prin intermediul *unui raport juridic de constrângere*, înțeles ca pluralitate de drepturi și obligații, de drept material sau procesual, ce apar ca rezultat al săvârșirii unei fapte neconforme cu modelul prefigurată de normă (fapta ilicită) și prin care se realizează aplicarea sancțiunilor juridice. Așadar, orice încălcare a normei juridice poate da naștere unui raport de constrângere. Acesta se stabilește între stat și autorul unei asemenea încălcări⁵.

Normele juridice, fiind expresia voinței de stat, apără anumite valori sociale. În cazul încălcării lor, societatea, reprezentată de stat, este interesată să asigure restabilirea legalității.

Plecând de aici, rezultă că în domeniul dreptului, constrângerea implică ideea de *răspundere*. În general, în literatura de specialitate nu se face distincția între răspundere și responsabilitate, acestora li se atribuie, în mod obișnuit, sensul de obligație exterioară a individului care decurge din normele instituite în societate la un moment dat, norme care prevăd obligația de a efectua anumite acțiuni sau de a se abține de la săvârșirea altora cât și obligația exterioară de a repara prejudiciile provocate prin conduita sa.

În acest fel, termenii de „răspundere și responsabilitate” se referă

³ Elena Mihaela Fodor, *Norma juridică, parte integrantă a normelor sociale*, Editura Argonaut, 2003, *passim*.

⁴ G. del Vecchio, *Philosophie du Droit*, Editura Dalloz, Paris, 1959, p. 285.

⁵ Gh. Boboș, *Teoria generală a dreptului*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 1999, p. 290.

la acțiuni sau inacțiuni care i se impun individului din exterior și nu privesc atitudinile proprii ale acestuia⁶.

În literatura juridică franceză problema răspunderii juridice este cercetată mai ales de specialiștii din domeniul dreptului civil. Astfel, Henry Lalou⁷ afirmă că din punct de vedere etimologic cuvântul “responsabilitate” derivă din latinescul *spondeo* care în contractul *verbis* din dreptul roman însemna obligația solemnă a debitorului față de creditorul său de a-și îndeplini obligația asumată prin contract. De aici, sensul ce urmează a fi atribuit noțiunii de responsabilitate în general și celei de responsabilitate în dreptul civil în special, este acela de obligație în reparațiune, obligație ce rezultă dintr-un delict sau dintr-un cvasidelict.

Rene Savatier⁸ dă următoarea definiție răspunderii civile: „responsabilitatea civilă este obligația ce incumbă unei persoane de a repara paguba cauzată alteia prin fapta sa sau prin fapta persoanelor sau lucrurilor ce depind de această persoană”. Datorită faptului că obligația de reparare a prejudiciului cauzat printr-o faptă ilicită civilă este în realitate o sancțiune civilă, înseamnă că în acest mod de abordare răspunderea civilă este privită ca o obligație a autorului faptei ilicite civile de a suporta o sancțiune civilă. Se identifică în acest mod răspunderea cu sancțiunea. Dar răspunderea și sancțiunea nu se identifică. Ele sunt două fațete ale aceluiași fenomen social. *Sancțiunea* nu vizează decât un aspect al răspunderii: reacția societății. Răspunderea juridică formează cadrul juridic de realizare pentru sancțiune⁹. În acest sens este și definiția răspunderii juridice formulată de profesorul Mircea Costin: complexul de drepturi și obligații conexe care potrivit legii se nasc ca urmare a săvârșirii unei fapte ilicite și care constituie cadrul de realizare a constrângerii de stat, prin aplicarea sancțiunilor juridice în scopul asigurării stabilității raporturilor sociale și a îndrumării membrilor societății în spiritul respectării ordinii de drept¹⁰.

Această definiție pune în lumină două aspecte:

Complexul de drepturi și obligații prin care se definește categoria

⁶ Gh. Boboș, G. Vlădica Rațiu, *Răspunderea, responsabilitatea și constrângerea în domeniul dreptului*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 1996, *passim*.

⁷ H. Lalou, *La responsabilité civile. Principes élémentaires et applications pratiques*, Paris, 1928, p. 1-3.

⁸ R. Savatier, *Traite de la responsabilité civile en droit français*, I, Paris, 1939, p. 1.

⁹ G. Bârligeanu, L. M. Ștefan, M. Achim, *Răspunderea juridică*, Editura Tribuna Economică, București, 1999, p. 8.

¹⁰ M. N. Costin, *Răspunderea juridică în dreptul R. S. României*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1974.

răspunderii juridice reprezintă reacția societății, exprimată prin stat, față de persoanele a căror conduită contravine ordinii de drept.

Indiferent de forma pe care o îmbracă, răspunderea juridică pune întotdeauna față în față statul și autorul faptei ilicite.

Aplicarea sancțiunii normelor juridice nu are ca rezultat numai restabilirea ordinii de drept încălcate prin fapta ilicită, ci și întărirea legalității. Sancțiunea are un dublu rol, educativ-preventiv și represiv-intimidant, rol ce se exercită asupra autorului faptei ilicite, cât și asupra celorlalți participanți la raporturile sociale. Această dublă acțiune a sancțiunii se manifestă în mod diferit, în funcție de natura sancțiunii. Uneori pe primul plan apare aspectul educativ-preventiv, alteori aspectul represiv-intimidant.

Sancțiunea juridică fie că se referă la persoana autorului faptei ilicite, la bunurile acestuia sau la valabilitatea unor acte juridice, reprezintă întotdeauna înfăptuirea constrângerii de stat, cu toate consecințele negative pe care statul le impune celui vinovat.

O problemă care apare în legătură cu acest aspect este aceea a oficialității raportului juridic de constrângere. Atunci când normele juridice reglementează raporturi sociale între stat și cetățenii acestuia, în care statul are o poziție supraordonată, prin încălcarea normei juridice se naște raportul tipic de constrângere, între stat și autorul încălcării, cu toate caracteristicile descrise mai sus. Când normele juridice reglementează însă relații sociale între persoane care se află pe poziție juridică de egalitate, norme aparținând dreptului civil, situația este alta. Urmare a faptului că nici unul din subiecți nu are mijloace proprii de constrângere, fiecare este îndreptățit să apeleze la concursul forței de constrângere a statului pentru obținerea dreptului său. Statul însă nu se va sesiza din oficiu privind încălcarea unei norme juridice care reglementează relații între subiecți aflați pe poziție de egalitate juridică. Majoritatea autorilor nu fac nici o distincție între cele două situații relativ la raportul juridic de constrângere. Urmează a deduce de aici că și în cazul încălcării unei norme de drept civil, încă din momentul încălcării se naște raportul juridic de constrângere între autorul încălcării și stat. Acest raport este însă virtual și capătă realitate doar atunci când cel ocrotit prin norma juridică încălcată solicită concursul forței de constrângere a statului.

Există însă și autori¹¹ care consideră că raportul juridic de

¹¹ M. Mureșan, D. Chirică, *Contribuții la studiul conceptului de sancțiune civilă (I)*, „Studia Univ. Babeș-Bolyai, Iurisprudentia”, XXXIII, 2, 1988, p. 53-55. Pentru partea (II), a se vedea „Studia Univ. Babeș-Bolyai, Iurisprudentia”, XXXIV, 1, 1989.

constrângere specific ramurii dreptului civil se naște din momentul încălcării normei (a săvârșirii faptei ilicite), dar, între autorul încălcării și cel vătămat prin încălcare, ca un raport juridic de constrângere potențială. În această fază, forța de constrângere a statului se manifestă ca o posibilitate eventuală dar suficientă a da raportului juridic respectiv caracterul unui raport de constrângere. Numai în cazul în care părțile nu se pot înțelege asupra executării benevole a sancțiunii adecvate, cel îndreptățit va apela la organele de stat competente care i se vor alătura sau substitui ca subiect activ al raportului juridic de constrângere și vor impune autorului încălcării sancțiunea care i se cuvine sau vor confirma și apăra situația deja creată prin aplicarea sancțiunii direct de către partea lezată prin încălcare¹².

S-ar putea argumenta că astfel de situații, trecerea din plan virtual în plan real a raportului juridic de constrângere, există și în dreptul penal, în cazul infracțiunilor care se cercetează la plângerea prealabilă a părții vătămate sau sesizarea organelor îndreptățite. În realitate, datorită caracterului de condiție de pedepsibilitate a plângerii prealabile¹³ (sau a sesizării organului îndreptățit), lipsa acestei plângeri înlătură numai caracterul penal al faptei nu și nașterea raportului juridic de constrângere, care va fi bazat pe răspunderea corespunzătoare altei ramuri de drept (civilă, de dreptul muncii etc.).

Pentru a ajunge la o concluzie cât mai apropiată de adevăr, trebuie din nou avut în vedere caracterul abstract al normei juridice. Din punct de vedere a tehnicii juridice, norma nu este de cele mai multe ori formulată sub forma unui articol dintr-un act normativ. Elementele normei juridice, ipoteza, dispoziția, sancțiunea, sunt căutate în izvoarele de drept de organul de aplicare, care va construi norma juridică aplicabilă cazului concret¹⁴. Acest lucru explică de ce există situații, în dreptul penal de pildă, în care, deși s-a săvârșit o faptă care *în aparență* întrunește toate elementele cerute de norma de incriminare, făptuitorului nu i se va aplica o sancțiune penală. Acest lucru se întâmplă pentru că în legea penală sunt

¹² *Ibidem*, p. 54, 55. Aceiași autori arată că în anumite cazuri unele sancțiuni civile (cum sunt inopozabilitatea, dreptul de retenție, excepția neexecutării contractului) sunt aplicate direct de cel vătămat prin încălcarea normei juridice. Pentru dezvoltări privind teoria dualistă asupra obligației civile, a se vedea M. D. Radu, *Dreptul roman al obligațiilor*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2008, p. 30 și urm.

¹³ Plângerea prealabilă are o natură juridică mixtă, fiind atât o condiție de pedepsibilitate cât și una de procedibilitate, conform lui I. Neagu, *Drept procesual penal*, Editura Academiei R. S. R., București, 1988, p. 431.

¹⁴ Gh. Boboș, *op. cit.*, p. 256-257.

cuprinse dispoziții care descriu anumite situații în care aplicarea sancțiunii este juridic inadmisibilă. Legislațiile unor state europene (germană, franceză, italiană), legislația americană, precum și doctrina penală română de până la apariția actualului Cod penal, împărțeau aceste cauze în două categorii: a) cauze de neculpabilitate (de iresponsabilitate sau de neimputabilitate după unii autori) și b) cauze justificative. Cauzele de neculpabilitate au în vedere capacitatea psiho-fizică a persoanei de a răspunde penal. Aparțin acestei categorii minoritatea, nebunia, constrângerea morală, eroarea de fapt. Cauzele justificative sunt temeuri bazate pe anumite situații care justifică acțiunile făptuitorului: legitima apărare, starea de necesitate, constrângerea fizică, executarea ordinului legii sau comanda autorității legitime¹⁵, consimțământul victimei. Acestea din urmă exclud caracterul injust sau ilegal al actului, fiindcă legea admite sau chiar ordonă fapta comisă¹⁶.

Cauzele care exclud vinovăția acționează *in personam* și ele înlătură răspunderea penală. Adică, subiectul nu va fi tras la răspundere, din punct de vedere penal, datorită lipsei vinovăției. Aceasta nu înseamnă că se va înlătura orice răspundere, putându-se antrena răspunderea civilă a făptuitorului. Rezultă că raportul de constrângere este unul singur în legătură cu o anumită faptă, și el se formează între stat și făptuitor. Norma juridică aplicabilă situației concrete, va cuprinde în ipoteza și dispoziția sa toate elementele situației reale, concrete, pe care izvoarele de drept le iau în considerare și va determina sancțiunea (obiect al raportului juridic de constrângere) potrivită în raport cu acestea¹⁷. Această sancțiune va fi aplicată din oficiu sau, atunci când legea prevede acest lucru din diverse considerente, numai la cererea expresă a celui vătămat prin încălcarea prevederilor legale.

Răspunderea juridică este o formă a răspunderii sociale. Ea este totodată una din instituțiile de bază ale dreptului, pe care îl însoțește obligatoriu în timp și spațiu, ca o garanție a afirmării lui¹⁸.

Specificul răspunderii juridice, în comparație cu celelalte forme

¹⁵ I. Molnar, *Ordinul legii și ordinul autorității legitime* în „Revista de drept penal”, nr. 2/1997, p. 50-60.

¹⁶ G. Antoniu, *Infrațiunea și pedeapsa între aparență și realitate* în „Revista de drept penal”, nr. 1/2000, p. 9-30; M. N. Teodosiu, *Cauzele justificative* în „Revista de drept penal”, nr. 3/1998, p. 104-107.

¹⁷ Astfel, pentru aceeași faptă se poate cumula sancțiunea penală cu cea de dreptul muncii și cea civilă.

¹⁸ M. Dvoracek, Gh. Lupu, *Teoria generală a dreptului*, Editura Fundației „Chemarea”, Iași, 1996, p. 299.

ale răspunderii sociale, constă în faptul că ea se referă la obligația de a răspunde pentru încălcarea normei de drept. Singurul temei al răspunderii juridice îl constituie încălcarea prevederilor normelor legale. Încălcarea normelor juridice antrenează și răspunderea juridică fixată de ele.

Studiul conceptului constrângerii implică cu necesitate viziunea istorică, legată de descifrarea originilor sale. Acceptând teza potrivit căreia dreptul nu poate exprima decât nevoile sociale ale unei colectivități constituite în formă politică, este neîndoielnic faptul că dreptul apare în condiții social istorice caracterizate prin diferențieri specifice societății politice. În etapa dezvoltării omenirii în care puterea socială nu este încă organizată, cel vătămat în interesele sale este silit să-și facă singur dreptate, răzbuându-se împotriva celui care i-a făcut rău.

Odată cu organizarea puterii sociale, tragerea la răspundere a celor care nesocoteau regulile de conviețuire, s-a considerat ca un oficiu social. Societatea s-a substituit astfel victimei, luându-i dreptul la răzbunare. Demostene, în pledoaria sa „Împotriva lui Conon” arată: „S-a hotărât ca, privitor la toate aceste fărâdelegi, să aibă loc o judecată pe temeiul legilor, și nu să hotărască pornirea și bunul plac al fiecăruia”. Quintilian arată că „Răzbuarea privată este nu numai vrășmașe dreptului, dar și păcii”. Împărații Honorius și Theodosie, regele Theodoric arată că autoritatea de a pedepsi revine statului și actele de justiție privată nu mai sunt îngăduite¹⁹. Cu toate acestea, chiar și după apariția statului, acesta recunoștea în unele situații dreptul indivizilor de a-și face singuri dreptate. Hugo Grotius menționează câteva exemple în acest sens. Astfel, în *Codul lui Iustinian*, o lege de sub titlul *Quando liceat unicuique sine iudice se vindicare vel publicam devotionem* (Când se îngăduie fiecăruia ca fără judecată să se răzbuie pe sine sau să răzbuie încălcarea credinței față de stat) îngăduia oricărei persoane să ucidă pe soldații ce jefuiesc. Această soluție, după cum rezultă din textul legii, era justificată pe un temei preventiv: știind că pot fi uciși fără judecată soldații se vor feri a jefui. O lege următoare din același titlu permitea oricui a exercita răzbuarea publică împotriva tâlharilor publici și a dezertorilor din armată²⁰.

Cel dintâi codice care consfințește acest proces este Codicele Hammurabi. Aici “avem începutul statului, care, ca garant al dreptului, ia

¹⁹ H. Grotius, *Despre dreptul războiului și al păcii*, Editura Științifică, București, 1968, p. 487-488.

²⁰ *Ibidem*, p. 500. Vezi și alte exemple citate la p. 488-489.

răzbunarea privată și o înlocuiește cu pedeapsa judiciară”^{21,22}.

De remarcat este faptul că fundamentul constrângerii, temeiul pedepsei, este exprimat prin *teoria răzbunării*. Această teorie a supraviețuit o perioadă îndelungată de timp. Odată cu consolidarea dezvoltării formațiunilor sociale s-a manifestat tot mai puternic tendința de a egaliza gravitatea actului răzbunării cu gravitatea faptei. Expresia acestei teorii este *ius talionis* (dreptul talionului). Principiul se consideră²³ a se găsi în Codul Hammurabi unde în art. 196 și 197 exprimat în formula „ochi pentru ochi, os pentru os”. Acest principiu este însă răspândit în mai toate legislațiile globului, în perioada antică²⁴ în India, China, Imperiul Roman, în cele zece porunci și în cele 5 cărți ale lui Moise. În evul mediu pedeapsa era prevăzută în legislațiile franceză și germană. Și în dreptul feudal românesc exista pedeapsa talionului²⁵. Dreptul talionului stabilește o egalitate între pedeapsă și infracțiune, este fundamentul stabilirii unei gradații a pedepselor în funcție de pericolul social al faptei. El este astfel principalul corectiv al unei răzbunări nelimitate.

²¹ J. Jeremias, *Moses und Hammurabi*, Leipzig, 1903, p. 26.

²² Acest cod prevedea că pedepse talionul și compozițiunea.

²³ I. Tanoviceanu, *Curs de drept penal*, vol. II, București, 1912, p. 13.

²⁴ Pentru opiniile unor filosofi antici privind răzbunarea vezi H. Grotius, *op. cit.*, p. 486-487.

²⁵ Pentru dezvoltări vezi R. Bodea, *Pedeapsa închisorii și a detențiunii pe viață*, Editura Anotimp, Oradea, 1998, p. 13-14.